UO‘K 94 (575.1)

SHAHRISABZ XX ASRNING BIRINCHI YARMIDA: MA’MURIY-HUDUDIY TUZILISHINING TARIXIY DINAMIKASI

Qarshiyev Islom Maxmarahim o‘g‘li,
Termiz davlat universiteti doktoranti (DSc)
https://orcid.org/0009-0004-0796-1493
qarshiyevislom96@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Shahrisabz hududining XX asrning birinchi yarmidagi ma’muriy-hududiy tuzilishi va uning tarixiy dinamikasi tahlil qilinadi. Unda XX asr boshlarida Buxoro amirligi tarkibidagi Shahrisabz bekligining ma’muriy tuzilishi, 1920-yildan keyingi siyosiy-ma’muriy o‘zgarishlar, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davridagi hududiy boshqaruv tizimi, 1924-yildagi milliy-hududiy chegaralanish hamda O‘zbekiston SSR tarkibida Qashqadaryo hududining qayta tashkil etilishi yoritiladi. Shuningdek, 1926-yilgi ma’muriy-iqtisodiy rayonlashtirish natijasida Shahrisabz rayonining tashkil etilishi, uning tarkibidagi qishloq sho‘rolari, aholi punktlari va xo‘jaliklarning hududiy taqsimoti tahlil qilinadi. 1930-yillardagi ma’muriy-hududiy o‘zgarishlar hamda 1943-yilda Qashqadaryo viloyatining tashkil etilishi natijasida Shahrisabzning viloyat va rayon tizimidagi ma’muriy maqomi aniqlashtiriladi.*

Kalit so‘zlar: *Shahrisabz, Shahrisabz bekligi, Shahrisabz viloyati, Shahrisabz uyezdi, Shahrisabz rayoni, Qashqadaryo, rayonlashtirish, milliy-hududiy chegaralanish.*

ШАХРИСАБЗ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА: ИСТОРИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА

Аннотация. *В данной статье анализируется административно-территориальное устройство Шахрисабзского региона в первой половине XX века и его историческая динамика. Освещаются административная структура Шахрисабзского бекства в составе Бухарского эмирата в начале XX века, политико-административные изменения после 1920 года, система территориального управления в период Бухарской Народной Советской Республики, национально-территориальное размежевание 1924 года, а также реорганизация территории Кашкадарьинского региона в составе Узбекской ССР. Особое внимание уделяется образованию Шахрисабзского района в результате административно-экономического районирования 1926 года, а также территориальному распределению сельсоветов, населённых пунктов и хозяйств, входивших в его состав. Кроме того, рассматриваются административно-территориальные изменения 1930-х годов, и уточняется административный статус Шахрисабза в системе области и района после образования Кашкадарьинской области в 1943 году.*

Ключевые слова: *Шахрисабз, Шахрисабзское бекство, Шахрисабзская область, Шахрисабзский уезд, Шахрисабзский район, Кашкадарья, районирование, национально-территориальное размежевание.*

SHAKHRISABZ IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: HISTORICAL DYNAMICS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL STRUCTURE

Abstract. *This article analyzes the administrative-territorial structure of the Shahrisabz region during the first half of the twentieth century and its historical dynamics. It examines the administrative structure of the Shahrisabz Bekdom within the Emirate of Bukhara in the early twentieth century, the political and administrative transformations after 1920, the system of territorial governance during the period of the Bukharan People's Soviet Republic, the national-territorial delimitation of 1924, and the reorganization of the Kashkadarya region within the Uzbek Soviet Socialist Republic. Particular attention is paid to the establishment of Shahrisabz District as a result of the administrative-economic territorial delimitation of 1926, as well as to the territorial distribution of village councils, settlements, and households within the district. The article also examines the administrative-territorial transformations of the 1930s and clarifies the administrative status of Shahrisabz within the regional and district governance system following the establishment of Kashkadarya Region in 1943.*

Keywords: *Shahrisabz, Shahrisabz Bekdom, Shahrisabz Region, Shahrisabz District (Uyezd), Shahrisabz District (Rayon), Kashkadarya, administrative-economic territorial delimitation, national-territorial delimitation.*

Kirish. XX asrning birinchi yarmi O‘zbekiston tarixida davlat boshqaruvi va hududiy tashkil etish tizimining tubdan o‘zgarishi bilan tavsiflanadi. Mazkur davrda Buxoro amirligining tugatilishi, Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil etilishi, 1924–1925-yillardagi milliy-hududiy chegaralanish, O‘zbekiston SSRning tashkil topishi, 1926-yilgi ma’muriy-iqtisodiy rayonlashtirish va 1930–1940-yillardagi qayta tashkil etishlar natijasida hududiy boshqaruvning an’anaviy tizimi o‘rnini sovet ma’muriy modeli egalladi. Ushbu jarayonlar Qashqadaryo vohasining tarixiy-ma’muriy tuzilishida, xususan, Shahrisabz hududining maqomi va chegaralarida yaqqol namoyon bo‘ldi.

XX asr boshlarida Shahrisabz Buxoro amirligining Qashqadaryo vohasidagi yirik ma’muriy birliklaridan biri edi. Uning keyingi tarixiy taraqqiyoti esa beklik markazidan viloyat, uyezd va rayon markazigacha bo‘lgan ma’muriy o‘zgarishlar bilan kechdi. Shu jihatdan Shahrisabz misolida ma’muriy-hududiy islohotlarning mahalliy darajadagi kechishini o‘rganish O‘zbekiston janubidagi davlat boshqaruvi transformatsiyasining tarixiy mohiyatini aniqlash imkonini beradi.

Material va metodlar. Mazkur tadqiqotning manbaviy bazasini Shahrisabz hududining XX asrning birinchi yarmidagi ma’muriy-hududiy tuzilishi va uning tarixiy dinamikasini yorituvchi arxiv hujjatlari, statistik nashrlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar, monografik tadqiqotlar hamda dissertatsiya materiallari tashkil etadi. Tadqiqotda foydalanilgan manbalar mazmuni va xarakteriga ko‘ra bir necha guruhga ajratilib, o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotning birlamchi manbalarini, avvalo, O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘z MA) fondlarida saqlanayotgan hujjatlar tashkil etadi. Jumladan, I-128-fond, R-47-fond, 46-fond va F-39-fond materiallaridan Shahrisabz bekligi va uning amlokliklari, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davridagi ma’muriy-hududiy boshqaruv, 1924-yildagi hududiy qayta tashkil etishlar hamda Qashqadaryo hududining keyingi ma’muriy tuzilishiga oid ma’lumotlarni aniqlashda foydalanildi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyati davlat arxivi Shahrisabz filialining 69-fondida saqlanayotgan hujjatlar Shahrisabz shahrining ma’muriy maqomi va sovet davridagi boshqaruv tizimini o‘rganishda muhim manba vazifasini bajardi.

Tadqiqotning ikkinchi muhim manba guruhini rasmiy statistik va ma’muriy-hududiy nashrlar tashkil qiladi. Xususan, 1926-yilda Samarqandda nashr etilgan “Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма” asaridagi ma’lumotlar asosida Qashqadaryo hududining 1924–1926-yillardagi ma’muriy tarkibi, Shahrisabz uyezdining volostlari va ularning hududiy-demografik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Shuningdek, “Список населенных мест Узбекской ССР. Выпуск V. Кашкадарьинская область” (1926) nashri Shahrisabz uyezdi tarkibidagi aholi punktlari, xo‘jaliklar va aholi sonini aniqlashda foydalanildi. “Список населённых пунктов Узбекской ССР 1928 года. Часть X. Округ Кашка-Дарья” (1929) ma’lumotlari esa Qashqadaryo okrugi va Shahrisabz rayonining 1926-yilgi rayonlashtirishdan keyingi ma’muriy tarkibini o‘rganish imkonini berdi.

Maqolaning XX asrning 40-yillaridagi ma’muriy-hududiy holatni aniqlashda “Административно-территориальное деление Узбекской Советской Социалистической Республики: на 1 октября 1948 года” statistik-ma’muriy nashri alohida ahamiyatga ega. Mazkur manba asosida Shahrisabz rayonining qishloq sho‘ralari, ularning markazlari, hududiy maydoni va rayon markazigacha bo‘lgan masofalari aniqlanib, qishloq sho‘ralari o‘rtasidagi hududiy tafovutlar statistik jihatdan tahlil qilindi.

Shahrisabzning XX asrning birinchi yarmidagi ma’muriy-hududiy tuzilishini tadqiq etishda H.M.Kamalovaning “XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida Shahrisabz shahri tarixi” mavzusidagi tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda Shahrisabz shahrining XIX asr oxiridan XXI asr boshlarigacha bo‘lgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’muriy rivojlanish jarayonlari tarixiy izchillikda yoritilgan. Xususan, dissertatsiyaning 48-betida Shahrisabzning XX asr boshlaridagi ma’muriy-hududiy holati, Buxoro amirligi davridagi boshqaruv tizimi hamda keyingi siyosiy-ma’muriy o‘zgarishlarga oid ma’lumotlar keltirilgan.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini tarixiylik, xolislik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy tahlil, xronologik izchillik va statistik tahlil tamoyillari tashkil etdi. Tarixiylik tamoyili Shahrisabzning ma’muriy maqomidagi o‘zgarishlarni muayyan davrning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini berdi.

Muhokama. Shahrisabzning 1920–1926-yillardagi ma’muriy maqomi o‘zgarishlari bir necha bosqichda kechgan. Buxoro amirligi davrida u beklik markazi sifatida an’anaviy hududiy boshqaruv tizimining yuqori bo‘g‘inini tashkil etgan bo‘lsa, 1920-yildan keyin Shahrisabz viloyat markaziga aylandi. 1924-yil oxiridagi ma’muriy qayta tashkil etish va milliy-hududiy chegaralanishdan so‘ng uning maqomi

uyezd markazi darajasiga o‘zgardi. 1926-yilgi ma’muriy-iqtisodiy rayonlashtirish natijasida esa Shahrisabz rayoni tashkil etilib, shahar rayonning ma’muriy markazi sifatida faoliyat yurita boshladi. Shunday qilib, olti yilga yaqin davr ichida Shahrisabzning ma’muriy maqomi beklik markazidan viloyat, undan uyezd va nihoyat rayon markazigacha bo‘lgan bir necha bosqichni bosib o‘tdi. Bu holat sovet davrining dastlabki yillarida hududiy boshqaruv tizimi qanchalik tez va tubdan qayta qurilganini ko‘rsatadi.

Shahrisabz bekligi. Qashqadaryo vohasida Qarshi, Shahrisabz, Chiroqchi, Kitob, G‘uzor, Yakkabog‘ bekliklari mavjud bo‘lgan. Aholi soni jihatidan Qarshi (16 amloklikka) va Shahrisabz (13 amloklikka) bekliklari amirlikda oldingi o‘rinlarni egallagan[1:152].

Bekliklar o‘z navbatida amlokliklarga bo‘linib, beklar tomonidan tayinlangan amlokdorlar tomonidan idora etilgan. 1916-yili Shahrisabz bekligida 13 ta: Shavkent, Zangi, Musoobod, Chorbog‘, Dehyaki nav, Dehyaki ko‘hna, Toshko‘prik, Hisorak, G‘elon, Qizil emchak, Chungurak, Dehtur va O‘rta qo‘rg‘on kabi amlokliklar mavjud bo‘lgan [2].

Shahrisabz viloyati. 1920-yil 2-sentyabrda Buxoro shahrining bosib olinishi bilan, qizil armiya tomonidan amirlik tarkibidagi 27 viloyat (beklik) va 11 tuman ham birin-ketin egallandi. Shahrisabzning BXSR tarkibidagi davri 1920-yil 28-avgustda shaharda sovetlar hokimiyati o‘rnatilishi bilan boshlandi. 1920-yilning 6-8-oktyabr kunlari Butunbuxoro xalq vakillarining I qurultoyi chaqirilib, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) tuzilganligi e’lon qilindi[3]. Buxoro Xalq Sovet Respublikasining Qashqadaryo hududida Qarshi, Shahrisabz va G‘uzor viloyatlari tashkil topdi. Shahrisabz shahri Shahrisabz viloyatining markazi etib belgilandi[4].

1924-yil 19-sentyabrda Sovetlarning V Butun Buxoro qurultoyi Buxoro Xalq Sovet Respublikasini Buxoro Sovet Sotsialistik Respublikasi deb qayta nomlagach, Butun Buxoro Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi qarori bilan 1924-yil 1-oktyabrda BXSRda ma’muriy-hududiy bo‘linish qayta o‘tkazilib, viloyatlar o‘rniga 5 ta okrug tuziladi[5]. Qashqadaryo okrugi 2 ta viloyat – Qarshi va Shahrisabz hamda 9 ta tuman – Qarshi, Koson, Beshkent, Shahrisabz, Kitob, G‘uzor, Yakkabog‘, Chiroqchi va Chim tumanlariga ajratildi [6].

1924-yil oxirida O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o‘tkazilishi natijasida Buxoro Sovet Sotsialistik Respublikasining mustaqil taraqqiyoti uzilib qoldi. Uning hududi, jumladan, Shahrisabz viloyati ham yangi tashkil topgan O‘zbekiston SSR tarkibiga kiritildi [7].

Shahrisabz uyezdi. 1924-yil noyabrida Qashqadaryo viloyati tashkil etilib, uning tarkibida 4 ta volostdan iborat Qarshi uyezdi (Koson, Beshkent, Po‘lati, Qamashi), 4 ta volostdan iborat G‘uzor uyezdi (Yortepa, Yangikent, Katta Kepchik, Karshak) va 5 ta volostdan (Chiroqchi, Kitob, Yakkabog‘, Yangidaryo, Oqsuv) iborat Shahrisabz uyezdi tuzildi [8].

Shahrisabz uyezdining Qashqadaryo viloyati ma’muriy tizimidagi salmoqli o‘rnini ko‘rsatadi. Uyezd tarkibida 5 ta volost mavjud bo‘lib, ular Yangidaryo, Kitob, Chiroqchi, Shahrisabz va Yakkabog‘ volostlaridan iborat edi. Shahrisabz uyezdi tarkibidagi volostlarda aholi punktlari soni ham hududlarning ma’muriy va demografik salohiyatini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan. Mazkur volostlar tarkibida jami 33 ta sobiq kent hamda 554 ta aholi punkti mavjud bo‘lgan. Yangidaryo va Kitob volostlarida jami 162 ta aholi punkti, Chiroqchi volostida 78 ta aholi punkti, Shahrisabz (Oqsuv) volostida 177 ta aholi punkti, Yakkabog‘ volostida esa 138 ta aholi punkti mavjud edi [9].

Yangidaryo va Kitob volostlarida 4440 ta xo‘jalik va 16 700 nafar aholi mavjud bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar mazkur hududlarning Shahrisabz uyezdi tarkibidagi muhim xo‘jalik va demografik birliklardan biri bo‘lganini ko‘rsatadi.

Chiroqchi volostida 2520 ta xo‘jalik va 13 070 nafar aholi istiqomat qilgan. Xo‘jaliklar soni hamda aholi miqdori jihatidan Chiroqchi volosti uyezd tarkibidagi o‘rtacha hajmdagi ma’muriy birliklardan biri bo‘lgan.

Shahrisabz (Oqsuv) volosti uyezd tarkibidagi eng yirik demografik birlik sifatida ajralib turadi. 1926-yilgi statistik ma’lumotlarda mazkur volostda 5120 ta xo‘jalik va 23 880 nafar aholi qayd etilgan. Aholi sonining yuqoriligi Shahrisabz (Oqsuv) hududining uyezdning ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi.

Yakkabog‘ volostida 3580 ta xo‘jalik va 16 650 nafar aholi mavjud bo‘lgan. Demografik jihatdan u Yangidaryo va Kitob volostlari bilan yaqin ko‘rsatkichga ega bo‘lgan.

Shahrisabz rayoni. 1926-yil 25–29-sentyabr kunlari Samarqand shahrida O‘zbekiston SSR Sovetlari Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining V sessiyasi bo‘lib o‘tdi. Sessiyada respublikani ma’muriy-iqtisodiy jihatdan rayonlashtirish masalasi muhokama qilinib, tegishli loyiha tasdiqlandi. Mazkur islohot natijasida viloyat, uyezd va volostlar tugatilib, ularning o‘rniga okrug va rayonlardan iborat yangi ma’muriy-hududiy tizim joriy etildi. Qashqadaryo okrugi markazi Behbudiy shahri bo‘lgan holda 8 ta — Koson, Beshkent, Chiroqchi, Kitob, Shahrisabz, Yakkabog‘, G‘uzor va Tengixaram rayonlariga bo‘lindi [10].

Shahrisabz rayoni markazi sifatida Shahrisabz shahri belgilangan bo‘lib, uning tarkibida 18 ta qishloq sho‘rosi va 145 ta aholi turar joyi mavjud edi. Rayon hududida jami 5738 ta xo‘jalik qayd etilgan.

Shahrisabz rayonining ichki ma’muriy tuzilishi qishloq sho‘ralari orqali tashkil etilgan bo‘lib, ularning har biri bir nechta aholi punktlarini birlashtirgan. Xususan, Ammag‘on, G‘ilon, Katta Mo‘minobod, Katta Navqat, Kunchiqar, Qutchi, Qizilimchak, Miraki, To‘damaydon, Tupchoq, Xoja Murodbosh, Hazora, Hisorak, Xitoy, Chorjo‘y (Choryor), Shakartepa, Shamaton va Sho‘rasan aholi punktini o‘z tarkibiga olgan.

1929-yil 1-yanvardan Shahrisabzga shahar maqomi berilib, u viloyatga bo‘ysunadigan shaharlar qatoriga kiritildi [11].

Qashqadaryo okrugi 1938-yil 15-yanvargacha saqlanib qoldi. Shundan so‘ng okrug tugatilib, uning hududi Buxoro viloyatiga qo‘shib yuborildi. O‘zbekiston SSR Oliy Soveti Rayosatining 1943-yil 20-yanvardagi “Qashqadaryo viloyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni [12] ga binoan Qashqadaryo viloyati tashkil etildi. Uning ma’muriy markazi Qarshi shahri etib belgilandi. Viloyat tarkibiga Buxoro viloyatidan ajratilgan Qarshi va Shahrisabz shaharlari hamda Beshkent, G‘uzor, Dehqonobod, Qamashi, Qarshi, Koson, Kitob, Chiroqchi, Shahrisabz va Yakkabog‘ tumanlari kiritildi.

O‘zbekiston SSRning ma’muriy-hududiy bo‘linishiga oid 1948-yil 1-oktyabrdagi statistik to‘plamda keltirilishicha, Shahrisabz rayoni tarkibida 9 ta qishloq sho‘rosi mavjud bo‘lgan. Ular Kunchiqar, Qutchi, Mo‘minobod, Namaton, Navqat, To‘damaydon, O‘zbekiston, Shakartepa va Shamaton qishloq sho‘rolaridan iborat edi [13,12]. Qishloq sho‘rolarining hududi va rayon markazigacha bo‘lgan masofasi bir-biridan farq qilgan. Jumladan, Kunchiqar qishloq sho‘rosining markazi Kunchiqar qishlog‘i bo‘lib, maydoni 45 kv. km va rayon markazigacha masofa 12 kmni tashkil etgan. Qutchi qishloq sho‘rosi ham Qutchi qishlog‘ida joylashgan bo‘lib, uning maydoni 21 kv. km, rayon markazigacha masofasi esa 13 km bo‘lgan.

Mo‘minobod qishloq sho‘rosining markazi Begim qishlog‘i bo‘lib, hududi 28 kv. kmni, rayon markazigacha masofa 11 kmni tashkil qilgan. Namaton qishloq sho‘rosi Namaton qishlog‘ini markaz sifatida birlashtirgan va 29 kv. km maydonga ega bo‘lgan. Mazkur qishloq sho‘rosi rayon markazidan 45 km uzoqlikda joylashgan bo‘lib, ro‘yxatdagi qishloq sho‘rolari orasida rayon markazidan eng uzoq hudud hisoblangan.

Navqat qishloq sho‘rosining markazi Kattanavqat bo‘lib, maydoni 24 kv. kmni tashkil etgan va rayon markazigacha masofa 5 km bo‘lgan. To‘damaydon qishloq sho‘rosi esa markazi bilan bir xil nomlangan bo‘lib, 56 kv. km maydonni egallagan va rayon markazidan 18 km uzoqlikda joylashgan. Mazkur qishloq sho‘rosi hududi jihatidan Shahrisabz rayonidagi eng yirik qishloq sho‘rosi bo‘lgan.

O‘zbekiston qishloq sho‘rosining markazi Govxona qishlog‘i bo‘lib, maydoni 33 kv. km, rayon markazigacha masofa 18 kmni tashkil etgan. Shakartepa qishloq sho‘rosi Charshanba qishlog‘ini markaz sifatida birlashtirgan, uning maydoni 32 kv. km va rayon markazigacha masofasi 12 km bo‘lgan. Shamaton qishloq sho‘rosi esa Shamaton qishlog‘ida joylashgan bo‘lib, 15 kv. km maydonga ega bo‘lgan va rayon markazidan 5 km uzoqlikda joylashgan.

Shunday qilib, Shahrisabz rayonidagi 9 ta qishloq sho‘rosining umumiy maydoni 283 kv. kmni tashkil etgan. Hududi bo‘yicha eng yirik qishloq sho‘rosi To‘damaydon (56 kv. km), eng kichigi esa Shamaton (15 kv. km) bo‘lgan. Rayon markaziga eng yaqin joylashgan qishloq sho‘rolari Navqat va Shamaton (5 km), eng uzoq joylashgani esa Namaton (45 km) edi [13,25].

Xulosa. Umuman olganda, Shahrisabzning XX asrning birinchi yarmidagi ma’muriy-hududiy taraqqiyoti an’anaviy beklik-amloklik boshqaruvidan sovet ma’muriy tizimiga o‘tish, hududiy birliklarni qayta tashkil etish va boshqaruv chegaralarini muntazam ravishda o‘zgartirish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu o‘zgarishlar faqat ma’muriy birliklarning nomi va chegaralarining almashishi bilan cheklanmay, hududni boshqarish tamoyillari, ma’muriy markazlarning maqomi, aholi punktlarining bo‘ysunuvi va mahalliy boshqaruv mexanizmlarining tubdan o‘zgarishiga olib keldi.

Shu nuqtayi nazardan, Shahrisabz misolida XX asrning birinchi yarmidagi ma’muriy-hududiy o‘zgarishlarni Qashqadaryo vohasining siyosiy, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zarur. Mazkur jarayonlarni arxiv va statistik manbalar asosida tadqiq etish Shahrisabzning tarixiy ma’muriy maqomi, hududiy boshqaruv tizimidagi o‘rni va Qashqadaryo hududining shakllanish jarayonlarini yanada aniqroq yoritish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Safarov D.T. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Quyi Qashqadaryo aholisi (tarixiy-etnografik ma’lumotlar) // Qadimiy Qarshi. O‘rta Osiyo shaharsozligi va madaniyati tarixi. – Qarshi: Nasaf, 1999. – B. 152.

2. O‘zbekiston Milliy arxivi, I-128-fond, 1-ro‘yxat, 71-ish, 24-varaq.; Kamalova H.M. XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida Shahrisabz shahri tarixi: Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Qarshi, 2024. – B. 48.

3. O‘zbekiston Milliy arxivi, R-47-fond, 1-ro‘yxat, 320-ish, 10-varaq.

4. O‘zbekiston Milliy arxivi, 46-fond, 1-ro‘yxat, 35-ish, 65-varaq.

5. O‘zbekiston Milliy arxivi, R-47-fond, 1-ro‘yxat, 5-ish, 65-varaq.; Kamalova H.M. XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida Shahrisabz shahri tarixi: Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Qarshi, 2024. – B. 48.

6. Хўжаев Ф. Танланган асарлар. I том. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 274.; Каримов Р., Раджапов К. Политическая и экономическая ситуация в Бухарской Республике (1920–1924 гг.) // История Узбекистана (1917–1991 гг.). – Ташкент: Шарқ, 2002. – С. 63–70.; Qarshiyev I. (2025). Qashqadaryo okrugi (viloyati)da ma’muriy-hududiy o‘zgarishlar tarixi. Sharq ijtimoiy fanlar jurnali, 5(12), 16–22. https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-05-12

7. O‘zbekiston Milliy arxivi, F-39-fond, 33-ro‘yxat, 3-ish, 290-varaq.

8. Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Вып. 1. – Самарканд: СКР УЗ, 1926. – С. 46.

9. Список населённых мест Узбекской ССР. Выпуск V. Кашкадарьинская область. – Самарканд: Издание ЦСУ УзССР, 1926.

10. Список населённых пунктов Узбекской ССР 1928 года. Часть X. Округ Кашкадарья. – Самарканд: Издание ЦСУ УзССР, 1929.

11. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi Shahrisabz filiali, 69-fond, 1-ro‘yxat, 2-ish, 1-varaq.; Kamalova H.M. XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida Shahrisabz shahri tarixi: Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Qarshi, 2024. – B. 50.

12. O‘zbekiston SSR Oliy Soveti Rayosatining 1943-yil 20-yanvardagi «Qashqadaryo viloyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi Farmoni // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1943. – № 5.

13. Административно-территориальное деление Узбекской Советской Социалистической Республики: на 1 октября 1948 года / Секретариат Президиума Верховного Совета УзССР. – Для служебного пользования. – Ташкент, 1948. – С. 12, 25.